

Denna rapport är en sammanställning grundad på Utrikesdepartementets bedömningar. Rapporten gör inte anspråk på att ge en fullständig bild av läget för de mänskliga rättigheterna, demokrati och rättsstatens principer i landet. Information bör också sökas från andra källor.

Zambia – Mänskliga rättigheter, demokrati och rättsstatens principer: situationen per den 30 juni 2019

I. SAMMANFATTNING

Zambia är en konstitutionell republik med flerpartisystem och regelbundna allmänna val. Fredliga maktskiften är det sedvanliga. I praktiken har dock det demokratiska utrymmet krympt sedan parlaments- och presidentvalet 2016 och utvecklingen vad gäller de mänskliga rättigheterna har varit negativ. Inskränkningar av yttrande- och mötesfriheten samt politiskt motiverat våld har ökat. Själv censur förekommer i hög utsträckning och det råder en oro för att offentligt uttrycka kritik mot regeringen. Samtidigt är korruptionen utbredd och genomsyrar alla delar av samhället. Rättsväsendet används emellanåt för politiska syften.

Zambia hade under början av 2000-talet en god ekonomisk utveckling, men en nedgående ekonomisk tillväxt och ökad skuldbörda har sedan 2015 inneburit försämrade förutsättningar. Zambia är ett av världens mest ojämlika länder. En stor del av befolkningen (54,4 procent) lever i svår fattigdom och har bristande tillgång till mat, rent vatten, sjukvård och utbildning. Zambia är ett av de sju länder i världen där effekterna av näringsbrist, såsom hämmad tillväxt (*stunting*), är som svårast.

Principen om respekt för de mänskliga fri- och rättigheterna finns inskriven i Zambias konstitution, vilken reviderades 2016. Ur ett rättighetsperspektiv innehåller dock konstitutionen brister vad gäller de mänskliga rättigheterna. Exempelvis kvarstår dödsstraffet. Regeringen verkar på vissa områden för en stärkt respekt för de mänskliga

rättigheterna, till exempel för kvinnors åtnjutande av de mänskliga rättigheterna och mot barnäktenskap.

Kvinnor och män har enligt lag samma rättigheter och skyldigheter. Det zambiska samhället präglas dock av könsstereotypa värderingar och sedvänjor som i praktiken begränsar kvinnors möjligheter att åtnjuta de mänskliga rättigheterna. Sexuellt och könsbaserat våld mot kvinnor och flickor utgör ett betydande problem. Det saknas fullgott skydd för barns rättigheter och barnarbete är relativt vanligt. I många fall kränks och åsidosätts rättigheterna för personer med funktionsnedsättning.

Det råder en utbredd diskriminering av hbtq-personer. Strafflagen förbjuder sexuella handlingar mellan människor av samma kön, vilket kan ge från 15 år till livstids fängelse. Ett framsteg är att Zambias nationella hiv och aids-strategi nu erkänner att män som har sex med män ska få tillgång till hälsotjänster.

Det senaste president- och parlamentsvalet, som ägde rum år 2016, var relativt välorganiserat och fredligt, men visade samtidigt på svagheter vad gäller den demokratiska utvecklingen. Valperioden innehöll inslag av politiskt motiverat våld, svårigheter för oppositionen och civilsamhället att anordna möten liksom inskränkningar för oberoende media att verka, på ett sätt som tidigare inte varit vanligt i Zambia. Det inrikespolitiska läget har varit spänt sedan valet, vars resultat inte erkänts av det största oppositionspartiet. Nästa ordinarie val äger rum 2021.

II. RÄTTSSSTATENS PRINCIPER

Principen om respekt för de mänskliga fri- och rättigheterna finns inskriven i den nya konstitutionen som gäller sedan 2016. Flera internationella konventioner om de mänskliga rättigheterna som Zambia ratificerat, till exempel om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna, har dock inte införts i nationell lagstiftning. En ny rättighetskatalog (*Bill of Rights*) var föremål för folkomröstning i augusti 2016, men godkändes inte. Regeringen försöker i nuläget mobilisera resurser till att anordna ännu en folkomröstning om rättighetskatalogen, något som efterfrågas av många inom det civila samhället.

Centrala samhällsinstitutioner och myndigheter finns på plats. Däremot kännetecknas dessa ofta av bristande effektivitet, transparens och tillgänglighet, huvudsakligen som ett resultat av otillräckliga resurser och godtycklig politisk styrning. Konstitutionen innehåller principer om god samhällsstyrning och öppenhet men ännu saknas en lag som garanterar tillgänglighet till offentlig information. Det har blivit allt svårare att kräva ut dokument från myndigheter i ett visst ärende, i synnerhet för att granska politiska befattningshavare.

Det finns ingen formell skillnad mellan mäns och kvinnors rättsskydd. Däremot finns många sociala, ekonomiska och kulturella faktorer som gör att skyddet i praktiken är sämre för kvinnor och att de oftare utsätts för rättsövergrepp. Enligt konstitutionen är rättsväsendet oberoende och ska säkerställa att rättighetskatalogen följs. Rättsskipningen i landet är tvådelad mellan ett formellt system med domstolar som både tar sig an civil- och straffrättsliga mål och ett informellt system med traditionella ledare, huvudsakligen på landsbygden, som dömer enligt traditionella lagar. Den formella lagen har företräde men det är vanligt att civilrättsliga mål löses med hjälp av informell rätt. Med den nya konstitutionen etablerades en konstitutionell domstol och en appellationsdomstol.

Domstolarna ska enligt konstitutionen vara oberoende, men i praktiken har den verkställande makten ofta ett reellt inflytande över rättsväsendet och tillsynsorganen. Domarna i de högsta juridiska instanserna tillsätts av presidenten utifrån varierande kvalifikationer. Presidenten och den verkställande makten respekterar inte alltid rättsliga avgöranden i frågor som är mer politiskt känsliga. Zambia återfinns på plats 92 av 126 granskade länder på *World Justice Projects* rättsstatsindex för 2019.

Korruption är ett utbrett och ökande problem som genomsyrar alla delar av samhället. Zambias placering i *Transparency Internationals* index över upplevd korruption har försämrats sedan 2016, från plats 87 till 105 (av 180 länder). Man ser förvisso över lagen om offentlig upphandling, en antikorrupcionskommission har etablerats, och ett landsomfattande statsförvaltningsprogram samt antikorrupcionskommittéer inom alla samhällsinstitutioner har upprättats. Stora utmaningar kvarstår dock. Uppföljningen brister när det gäller granskningar, såsom riksrevisionens

årliga rapport, och misstankar om korruption är vanligt förekommande i samband med offentliga upphandlingar.

Polisen gör sig ofta skyldig till kränkningar av de mänskliga rättigheterna, till exempel genom övervåld i samband med gripande, förhör och förvaring av misstänkta. Polisen har i praktiken en subjektiv tillämpning av ordningslagstiftningen (*Public Order Act*) i samband med den politiska oppositionens och andras försök att ordna möten.

Rättssäkerhet

Straffbarhetsåldern är åtta år. Enligt zambisk lag ska en person betraktas som oskyldig tills motsatsen bevisats. Rättegångar är som regel offentliga och juridisk konsultation är tillåten, men få åtalade har råd att anlita en försvarare. Ett offentligt biträde tilldelas om fallet är ett straffrättsligt mål och anses vara av allvarlig art. De offentliga försvararna har som regel så många fall att de åtalade ofta i praktiken inte får något juridiskt stöd.

Möjlighet att bli frigiven mot borgen förekommer i de fall då brottet inte klassificeras som grovt, men få häktade har råd att betala borgen och systemet fungerar inte särskilt väl.

Generellt tar det lång tid innan ett fall tas upp i domstol. Misstänkta kan vara frihetsberövade i flera år innan deras mål kommer upp i första instans. För att förbättra kvinnors möjligheter att tillgodogöra sig likvärdigt rättsskydd har särskilda domstolar (*fast-track courts*) lanserats i flera delar av landet, vilka är specialiserade på könsbaserat våld och hanterar ärenden relativt snabbt. Civilsamhällesorganisationer bedriver rättshjälpsprogram som är riktade mot särskilt marginaliserade grupper. Dessa organisationer har stor betydelse när det gäller att följa upp anmälningar, samt bistå i och bevaka rättsprocesser.

Straffrihet och ansvarsutkrävande

Staten präglas generellt av bristande eller ojämlikt ansvarsutkrävande. Statens institutioner för ansvarsutkrävande bedöms ha reducerade möjligheter att utföra sina uppgifter och deras oberoende är ifrågasatt. Stora förseningar vid eller helt uteblivna tillsättningar av ansvariga chefer

och höga tjänstemän är ett återkommande problem, som gäller bland annat riksrevisionen och antikorrptionskommissionen.

Zambias kommission för mänskliga rättigheter upprättades 1996 för att utreda och fastställa kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Möjligheter till uppföljning av anmälda kränkningar har varit begränsade på grund av en otillräcklig budget samt godtycklig politisk styrning.

Det förekommer att politiker ställs till svars för beslut eller åtalas för brott begångna under ämbetstiden, men det är ovanligt och framstår ofta som politiskt motiverat. Begränsade ansträngningar görs för att utreda händelser när det handlar om personer som står nära det styrande politiska partiet. Det förekommer att personer betalar sig fria från rättslig prövning. De långa och ofta godtyckliga handläggningstiderna inom rättsväsendet, till exempel när det rör utredningar om misstänkt korruption, skapar i praktiken en slags amnesti för de mäktiga och välbeställda i samhället.

Straffrihet i samband med polisbrutalitet, övervåld och fall av framtvingande av information är omfattande. Få anmälningar mot poliser leder till rättslig påföljd.

III. DEMOKRATI

De politiska rättigheterna och de politiska institutionerna

Zambia är en konstitutionell demokrati med flera politiska partier och regelbundna allmänna val av president, parlament och lokala beslutande politiska församlingar. Flerpartidemokrati introducerades 1991 och fram till idag har åtta allmänna demokratiska val hållits. Fredliga maktskiften är det normala.

Den verkställande makten är huvudsakligen koncentrerad till presidentens ämbete. Presidenten är statschef, regeringschef samt överbefälhavare och väljs på fem år. Presidentämbetet får innehas under högst två mandatperioder. Presidenten har även makt att nominera ledamöter till parlamentet. Alla medborgare över 18 år har rätt att rösta.

Parlamentet har en kammare och beslutar om lagförslag och förändringar i landets lagstiftning, vilka sedan ska godkännas av presidenten. Parlamentet består av vicepresidenten, 156 direktvalda ledamöter och ytterligare åtta vilka nomineras av presidenten. Kvinnor innehar 19 procent av platserna. Vicepresidenten är en kvinna. Konstitutionens krav att en parlamentsledamot ska ha minst motsvarande gymnasieexamen slår framförallt mot kvinnliga kandidater. I regeringen är andelen kvinnor högre än i parlamentet, för närvarande 28 procent. Fem politiska partier finns representerade i parlamentet, utöver ett antal oberoende parlamentsledamöter. De ideologiska skillnaderna mellan partierna är få och dagordningen styrs huvudsakligen av önskan efter makt och makthavarnas intressen.

Traditionella ledare utövar fortsatt ett inflytande i Zambia, både i den nationella politiken och lokalt ute i samhället. En kammare för traditionella ledare finns med uppgift att bidra med rådgivning i lagstiftningsfrågor.

Zambia har sedan 2016 fallit på *Freedom Houses* demokratiindex och betecknas nu som delvis fritt. Det är framför allt inom området politiska rättigheter som försämringen har skett. Maktdelningsprincipen anses vara hotad då den verkställande makten genom president Edgar Lungu och regeringspartiet *Patriotic Front (PF)* alltmer dominerar parlamentet. Valfungerande interna kontroller och balanserande motkrafter saknas, vilket ökar risken för utökat maktmissbruk.

Det senaste president- och parlamentsvalet i augusti 2016 bedömdes av bland annat EU:s valövervakningsmission vara välorganiserat och genomfördes på ett fredligt sätt, men valperioden väckte även allvarliga frågor om den demokratiska utvecklingen i Zambia. Valperioden innehöll inslag av politiskt motiverat våld, svårigheter för den politiska oppositionen och civilsamhället att anordna möten, liksom kraftiga inskränkningar för oberoende media att verka, på ett sätt som tidigare inte varit vanligt i Zambia. Valresultatet visade även en ovanligt tydlig regional polarisering. Det största oppositionspartiet *United Party for National Development (UPND)* har ännu inte erkänt valutgången som var mycket jämn.

Oppositionen anses vara tämligen svag, dels på grund av bristfällig intern strategi, dels på grund av repressiva åtgärder från regeringshåll, men också mot bakgrund av rigida röstmönster utifrån till exempel region-, klan- och bytillhörighet. Några exempel på problem är utdragna och politiskt motiverade dom-stolsprocesser, svårigheter att registrera politiska partier och minskad respekt för yttrande- och mötesfriheterna. Det förekommer också att oberoende och oppositionella parlamentsledamöter köps över till det styrande partiet eller erbjuds andra fördelaktiga positioner.

Det civila samhällets utrymme

Den demokratiska kulturen är trots många år av institutionell demokrati förhållandevis outvecklad. Sedan parlaments- och presidentvalet 2016 har det demokratiska utrymmet gradvis krympt för det civila samhället. De som försvarar och främjar de mänskliga rättigheterna eller som öppet framför kritik mot regeringen vittnar om tilltagande hot och trakasserier, övervakning, smutskastningskampanjer, och i vissa fall gripanden och åtal baserade på godtyckliga grunder. Detta gäller inte minst frågor som rör hbtq-personers rättigheter och korruption på hög nivå. En företrädare för *Southern Africa Network Against Corruption* dömdes till exempel till sex års fängelse 2018 för domstolstrots efter att ha anklagat flera domare för korruption, och flera välkända aktivister har gripits i samband med till synes fredliga demonstrationer.

Ett fåtal tongivande civilsamhällesorganisationer är närvarande i den offentliga debatten och fungerar som pådrivare av frågor gällande de mänskliga rättigheterna. Dessa är i huvudsak finansierade av utländska givare. Få oberoende civilsamhällesorganisationer erhåller ekonomiskt stöd från staten och övrig resursmobilisering har minskat betydligt sedan 2011, då Zambia blev ett lägre medelinkomstland enligt Världsbankens definition. Resursbristen begränsar organisationernas möjligheter att effektivt bedriva sin verksamhet.

Enligt en omstridd lag från 2009 råder krav på registrering och statlig översyn av alla civilsamhällesorganisationer, vilket inskränker civilsamhällets möjlighet att verka. Stöd från externa källor begränsas och registreringsprocessen är subjektiv och långsam. Lagen har bara delvis tillämpats och arbete pågår med att ta fram en reviderad lag.

Föreningslivet är tämligen svagt, inklusive vad gäller fackliga organisationer. Civilsamhället är ofta en språngbräda till politiska uppdrag eller välbetalda jobb inom staten.

Kristna kyrkor spelar traditionellt en viktig roll. Hakainde Hichilema, ledaren för oppositionspartiet UPND, frigavs exempelvis i augusti 2017 efter fyra månaders häktning efter påtryckningar från bland annat kyrkliga företrädare. De största kristna kyrkosamfunden har vid flera tillfällen uttryckt oro över det krympande demokratiska utrymmet i landet, inte minst efter det godtyckliga gripandet av fem präster och tre medlemmar från en tankesmedja i en kyrka i Ndola 2018 för att utan tillstånd ansetts ha talat politik under en workshop om 2019 års budget.

IV. MEDBORGERLIGA OCH POLITISKA RÄTTIGHETER

Respekt för rätten till liv, kroppslig integritet och förbud mot tortyr

Ingen lag definierar eller förbjuder tortyr såsom föreskrivet i FN:s konvention mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Eventuell domstolsprövning av tortyr görs på basis av straffrätten, vilken inte återspeglar de krav som konventionen garanterar. Parlamentet väntas under 2019 rösta om ett lagförslag som kriminaliserar tortyr.

Tortyr eller framtvingande av information vid förhör är vanligt förekommande i häkten och fängelseanstalter. Det finns uppgifter om våld, tortyr och våldtäkter vid förhör av misstänkta. I ett antal fall har frihetsberövade personer avlidit till följd av skador erhållna i polisförvar. Förnedrande behandlingar, såsom påtvingade analundersökningar, har rapporterats från personer som anklagas för att vara homosexuella.

Ett problem är det övervåld som används i samband med polisens myndighetsutövning. Vid flertalet tillfällen har skottlossning förekommit i samband med demonstrationer, vilket har lett till dödsfall och allvarliga skador. Till exempel kritiserades polisen kraftigt efter sitt agerande vid *University of Zambia* i oktober 2018 när en student dog i samband med att polisen skingrade en av allt att döma fredlig demonstration på campus. En utredning om polisens agerande pågår fortfarande.

Sedan konstitutionen reviderades 2016 har fängelsesystemet formellt stärkts till att handla om kriminalvård. I praktiken har behandlingen av interner inte förändrats nämnvärt. Även mer ringa brott straffas ofta med långa fängelsestraff. Bristen på alternativa påföljder för brott, såsom villkorlig frigivning eller samhällstjänst, leder till överfulla anstalter. Landets fängelsesystem är byggt för cirka 8 000 interner, men har i nuläget över 20 000 interner. Presidenten benådar årligen ett antal frihetsberövade, inte minst för att minska överbeläggningen. Förhållandena i fängelserna är undermåliga. På grund av svår platsbrist finns sällan separata celler för kvinnliga och manliga interner. Det råder allmän brist på sanitet, sängar, hälsovård och mat. Interner förvägras i stor utsträckning rätten till vård och spridning av hiv är ett betydande problem.

Ungdomsanstalter finns för barn och ungdomar, men på grund av platsbrist placeras barn ändå i stor utsträckning både på häkten och i fängelser, i många fall i samma celler som vuxna, trots den utsatthet och de risker som det medför. Barn till häktade eller dömda föräldrar finns också i fängelserna och är då i sällskap med dessa och andra intagna. Zambia är både ursprungs-, transit- och destinationsland för människohandel, med främst tvångsarbete och sexuellt utnyttjande som syften.

Dödsstraff

Dödsstraff utdöms fortfarande i Zambia. De tre brott vilka kan leda till dödsstraff (genom hängning) är mord, högförräderi och väpnade rån. Inga avrättningar har verkställts sedan 1997 och ett de facto moratorium föreligger. Presidenter har med jämna mellanrum omvandlat dödsstraff till livstidsdomar.

För att formellt avskaffa dödsstraffet krävs en folkomröstning. Under de senaste åren har opinionsarbete mot dödsstraffet bedrivits till exempel av Zambias kommission för mänskliga rättigheter (med stöd från EU), och flera civilsamhällesorganisationer.

Rätten till frihet och personlig säkerhet

En person som har blivit frihetsberövad ska inom 24 timmar få sin sak prövad för beslut om häktning. Detta åsidosätts ofta, på grund av bristande resurser och en utbredd godtycklighet i hanteringen från rättsväsendets sida. Personer misstänkta även för mindre allvarliga brott hålls ofta häktade under lång tid i väntan på rättegång. Att polisen agerar mot politiskt aktiva har också blivit tydligt, med godtyckliga frihetsberövanden och förhör genomförda på oklar juridisk grund. Reserestriktioner förekommer inte, men att få pass är för det stora flertalet zambier förenat med lång väntetid och höga kostnader.

Yttrande-, press- och informationsfrihet, inklusive på internet

Yttrandefriheten är garanterad i konstitutionen. Rättigheten kan inskränkas med motivering att inte riskera landets säkerhet, ordning eller allmän moral. Det är olagligt att uttrycka något som kan tolkas som förolämpande mot presidenten. Vare sig i konstitutionen eller i annan lagstiftning garanteras press- och informationsfrihet. En lag för att garantera tillgång till information har bearbetats sedan 2012 och enligt regeringen finns intentioner om att den ska antas inom kort. Regeringen arbetar med att både reglera utrymmet på internet och att öka regleringen av mediesektorn.

Utvecklingen på området har varit tydligt negativ de senaste åren, i synnerhet sedan 2015–2016 års valkampanj, vilken präglades av hätska och mediefientliga utspel från regeringsföreträdare. Enligt *Freedom House* har Zambia gått från att klassas som delvis fritt till inte fritt när det gäller pressfriheten på bara fyra år. Landets placering i *Reportrar utan gränsers* pressfrihetsindex har försämrats med 47 platser sedan 2013 (från 72 till 119 av 180 länder).

Statlig tv och radio är tydligt partisk och regeringsvänlig. Tryckt media domineras av två regeringsägda dagstidningar, *Daily Mail* och *The Times*. En tredje rikstäckande tidning, *The Nation*, stöder som regel regeringens linje. Pressen fungerar oftast som ett propagandaorgan och innehåller omfattande personangrepp och smutskastning. Sanningshalt och saklighet i media är ofta begränsad.

Oberoende bedömare, som *Media Institute of Southern Africa (MISA)*, vittnar om ökande förekomst av trakasserier, hot och våld samt övervakning riktat mot journalister och medieaktörer från säkerhetsorgans håll. Själv censur förekommer i hög utsträckning och det råder en oro för att offentligt uttrycka kritik mot regeringen. Polisen har vid flera tillfällen valt att inte ingripa eller följa upp när medier och journalister utsatts för politiskt motiverat våld. Enligt ett direktiv från maj 2019 måste alla tv- och radiostationer i landet regelbundet skicka inspelningar av alla sända program till tv- och radiomyndigheten för innehållsgranskning. Trycket på de oberoende mediekanalerna har ökat och flera av dem har fått sina sändningstillstånd indragna i samband med regeringskritisk rapportering.

Bilden är dock inte entydigt negativ. Det finns fortfarande några aktiva privata och oberoende lokala mediekanaler där rapporteringen är mer mångsidig, till exempel *The Mast*. Det finns flera tidningar på internet som publicerar kritik mot regeringen, som *Open Zambia* och *News Diggers*, och i sociala medier pågår en förhållandevis aktiv debatt.

Rätten till mötes- och föreningsfrihet

Rätten till mötes- och föreningsfrihet finns inskriven i konstitutionen. I praktiken är mötesfriheten kringskuren av ordningslagstiftningen (*Public Order Act*) som kräver att ett planerat politiskt möte ska anmälas till polisen med 14 dagars varsel. Godtycklighet i polisens tolkning av denna lag har lett till att den politiska oppositionen och grupper i civila samhället även förväntas kunna visa upp ett erhållet tillstånd. Lagen används för att förhindra fredliga sammankomster, möten och demonstrationer. Polisens syn på säkerhet runt valrelaterade möten är överlag ensidig och till oppositionens nackdel. Förslag till förändringar av lagen väntas antas av parlamentet under 2019, men det är oklart om den skeva tillämpningen åtgärdas.

Personer får organisera sig i föreningar och har rätt att ansluta sig till politiska och fackliga organisationer eller religiösa samfund.

Religions- och övertygelsefrihet

En stor majoritet i Zambia är kristna. Enligt en folkräkning från 2010 (ny folkräkning väntas under 2020) identifierar sig 96 procent av befolkningen med kristen tro med inslag av naturreligion. Av övriga större världsreligioner är islam störst, med cirka en procent följare.

Religionsfrihet garanteras i konstitutionen och följs också i praktiken. Samtidigt slår den fast att landet är en kristen nation. De kristna och kyrkliga inslagen är starkt framträdande vid officiella sammanhang. Besluten av president Edgar Lungu att instifta en nationell bönedag och att sätta upp ett ministerium för religiösa frågor har lett till kritik från kyrkliga samfund. Det uppfattas som statlig inblandning i frågor som hör till individ och samfund.

V. EKONOMISKA, SOCIALA OCH KULTURELLA RÄTTIGHETER

Rätten till arbete, rättvisa arbetsvillkor och relaterade frågor

Zambia har ratificerat den Internationella arbetsorganisationens (ILO) åtta centrala konventioner. Inga rapporter finns om diskriminering på grund av religion, hudfärg eller politisk åsikt. Många zambier kan dock vittna om rättigheter som kränks genom alltför låga löner, dålig arbetsmiljö, långa arbetstider, otillräcklig social trygghet, och våld, inklusive sexuellt och könsbaserat våld.

Under 2018–2019 genomfördes omfattande ändringar inom arbetsrätten, främst genom införlivandet av en ny arbetslagstiftning (*Employment Code Act No.3*) i april 2019. En rådgivande arbetstagarkommitté har upprättats för att exempelvis se över arbetsvillkor. Det är bland annat obligatoriskt för arbetsgivare att upprätta en handlingsplan som inkluderar strategier för hiv och aids, hälso- och friskvård, mobbning, resultatstyrning, klagomål och uppförandekod. En heltidsanställning innebär att den anställde åtminstone på pappret skyddas av lagar som reglerar arbetstid, med maximumnivån 48 timmar per vecka, och en minimilön som varierar mellan cirka 740 och 1 270 kronor.

Det finns påtagliga problem med barnarbete inom många sektorer, såsom hushållsarbete, jordbruk och försäljning. Barn sätts ofta i hårt arbete trots att barnarbete är förbjudet under 15 års ålder. I de fall då barn är

ensamstående familjeförsörjare finns få alternativ. Uppföljningen från myndigheternas sida brister, även om viss förbättring finns i form av något färre barn som lämnar grundskolan i förtid.

Zambias kommission för mänskliga rättigheter genomförde 2016 en grundläggande studie (*National Baseline Assessment*) om nuvarande skydd för de mänskliga rättigheterna vid affärsverksamhet i Zambia.

Kommissionen arbetar nu med en uppföljande studie om företags implementering av FN:s vägledande principer om företagande och mänskliga rättigheter från 2011. Många av de allvarligaste utmaningarna som relaterar till de mänskliga rättigheterna har kopplingar till utländska företags verksamhet samt den informella sektorn.

Utmaningar med koppling till företagande och de mänskliga rättigheterna rör bland annat förorenad närmiljö inom gruvindustrin, oklara markrättigheter inom jordbrukssektorn, samt oanständiga arbetsvillkor inom byggnadsindustrin liksom många andra sektorer. Rätten att bilda och ansluta sig till fackföreningar, att bedriva kollektiva förhandlingar och att strejka är lagfäst, men kränks ofta av både internationella och nationella företag. Fackförbunden har begränsat inflytande. Efterlevnaden brister, framförallt när det gäller klagomålsmekanismer. Det finns viss, om än otillräcklig och inte lagstadgad, reglering och kontroll av företags sociala och miljömässiga ansvar samt initiativ som stödjer ett hållbart företagande. Det finns få incitament för företag att följa bästa praxis när det gäller företagande och de mänskliga rättigheterna i Zambia.

Rätten till bästa uppnåeliga fysiska och mentala hälsa

Hälsosektorns andel av landets statsbudget utgör endast 9,3 procent (2019). Hälsosektorn är starkt beroende av den hjälp som internationella givare ger. Hälso- och sjukvård förmedlas genom offentliga, privata eller missionsägda sjukvårdsanläggningar, varav 80 procent är offentligt ägda. Sjukvården är avgiftsfri men tillgången är ojämlik med avsevärda skillnader mellan stad och landsbygd, mycket beroende på stora avstånd, brist på utbildad hälsopersonal och dålig infrastruktur. Regeringen har rekryterat över 15 000 nya hälsoarbetare för att täcka upp personalunderskottet, men bristen på kvalificerad personal är stor.

Barnadödligheten minskar stadigt och ligger idag på 61 döda per 1 000 levande födda barn. Cirka 37 600 barn per år upplever inte sin femårsdag, orsakat framför allt av luftvägssjukdomar, diarré och malaria samt för lågt intag av näringsämnen. Undernäring är en av de största utmaningarna som hindrar utveckling, och 35 procent av barn under fem år lider av effekterna av näringsbrist, såsom hämmad tillväxt (*stunting*). Andelen barn som blir fullt vaccinerade är 75 procent.

Mödradödligheten är hög men går tydligt nedåt, liksom andelen födslar per kvinna. Trots nedgången är andelen tonårsgraviteter fortsatt hög: 29 procent av unga kvinnor mellan 15–19 år har fött barn eller är gravida och av samtliga 17-åringar har 30 procent fått barn.

Otillräckliga kunskaper kring sexualitet samt ofta fördomsfulla attityder och värderingar kring ungdomars sexualitet och beteenden, gör att unga människor undviker att söka stöd och rådgivning hos vårdgivare. En hög andel tonårsgraviteter leder till många osäkra aborter. Allsidig sexualundervisning finns numera i läroplanen. Abort är tillåtet på ett flertal grunder men kräver godkännanden från tre läkare, vilket i praktiken försvårar tillgången. Nya riktlinjer för aborter ger dock större handlingsfrihet för läkare att avgöra vad som utgör en akut situation för kvinnan. Om en sådan råder räcker det med att en läkare godkänner att aborten utförs. Det anses överlag skamligt för ogifta unga kvinnor att bli gravida och att genomföra en abort är inte allmänt accepterat. Osäkra aborter är vanliga, bland annat för att det är svårt att få hjälp av läkare. Stigma, diskriminering och dålig kunskap om lagstiftningen bidrar.

Malaria är den sjukdom som skördar flest dödsoffer med över fem miljoner sjukdomsfall per år. Antalet dödsfall uppskattas ha mer än halverats åren 2016–2018, främst tack vare ökade preventiva insatser med myggnät, sprejning av hus samt förbättrad behandling. En nationell plan för eliminering av malaria har lanserats, där målet är ett malariafritt Zambia 2021. Hiv- och aids-prevalensen är hög: bland landets vuxna befolkning är 11,6 procent smittade med fler smittade kvinnor än män. Ungefär 80 procent av de smittade har tillgång till bromsmediciner.

Företags utsläpp leder till ohälsa, miljöförstöring och att lokalbefolkning i vissa fall tvingas flytta. Detta gäller inte minst inom gruvsektorn. Zambias

kommission för mänskliga rättigheter har rapporterat om hot och repressalier mot personer som uppmärksammat detta tema.

Rätten till utbildning

Regeringen erbjuder fri sjuårig skolgång. Skolor kräver dock in olika avgifter som familjerna förväntas bidra med, såsom avgift för skolunderhåll och bidrag till föräldralösa barn. Många barn går inte i skolan på grund av faktorer som fattigdom eller lång väg till skolan. Antalet barn, inte minst flickor, som på grund av äktenskap, graviditet eller lokal kultur och sedvänja lämnar skolan är stort. Av barnen i åldrarna 7–13 år går 200 000 inte i skolan. Antalet flickor i skolan är något färre än antalet pojkar i klass ett till tolv. 68 procent av kvinnor och 83 procent av män över 15 år är läskunniga, enligt den senaste statistiken från 2015. I de fattigare delarna av befolkningen är läskunnigheten lägre.

En del har gjorts för att öka barns skolgång men framför allt resursbristen gör att utbildningssystemet karaktäriseras av ineffektivitet, dålig kvalitet i undervisningen, överfulla klasser och stor lärarbrist.

Rätten till en tillfredsställande levnadsstandard och social trygghet

Världsbanken klassificerar sedan 2011 Zambia som ett lägre medelinkomstland. Landet är dock fortfarande ett av världens, ur FN:s definition, minst utvecklade länder. Tillväxten har gynnat endast ett fåtal; med en ginikoefficient på 57 är landet ett av världens mest ojämlika länder. 54,4 procent av befolkningen (andelen är avsevärt högre på landsbygden) lever i svår fattigdom och har en inkomst på mindre än två amerikanska dollar per dag. Enligt nya uppskattningar ökar antalet personer under denna fattigdomsnivå med 21 personer varje timme. Zambia hade år 2017 plats 144 av 189 länder i UNDP:s index för mänsklig utveckling, vilket är en försämring från 2015 års placering som nummer 139.

Zambia är ett av de länder i världen som ligger sämst till avseende effekterna av näringsbrist, mycket på grund av ensidig kost, och situationen är mycket allvarlig. I *Global Hunger Index 2018* rankas Zambia på plats 115 av 119 länder. Endast sju länder i världen har en

hungernivå som bedöms som extremt alarmerande eller alarmerande, och Zambia är ett av dem.

Det finns regionala skillnader gällande både ekonomisk och mänsklig utveckling, men de tydligaste skiljelinjerna går mellan stad och landsbygd samt mellan de som är del av den formella respektive den informella ekonomin. Drygt 40 procent av befolkningen bor i urbaniserade områden och 60 procent på landsbygden. Bostadsstandarden för majoriteten av befolkningen är låg. Av stadsbefolkningen beräknas en majoritet bo i områden utan elektricitet, vatten, sanitet, sophämtning och andra former av samhällsservice. På landsbygden bor de flesta fortfarande i traditionella lerhus med grästak, utan vatten, elektricitet och sanitet. Ungefär 70 procent av landets befolkning saknar tillgång till det nationella elnätet. På landsbygden är endast cirka fem procent anslutna till elnätet. Enskilda solcellslösningar har dock ökat kraftigt och idag har cirka 20 procent av hushållen så kallade *solar home systems*. Ved och träkol svarar för 80 procent av hushållens energianvändning, vilket medför hälsorisker och skyndar på avskogningen.

Ett nationellt socialt trygghetssystem för de människor som lever i svårast fattigdom finns i bruk sedan några år tillbaka, stött av både zambiska staten och internationella givare. Ekonomisk misskötsel av systemet och den ekonomiska krisen har dock starkt begränsat möjligheterna att nå ut till de människor som lever i svårast fattigdom.

VI. RÄTTEN ATT INTE UTSÄTTAS FÖR DISKRIMINERING

Kvinnors åtnjutande av de mänskliga rättigheterna

Kvinnor och män har formellt samma rättigheter och skyldigheter inför lagen. Det zambiska samhället präglas dock av könsstereotypa värderingar och sedvänjor som gör att kvinnans ställning är underordnad.

Konstitutionen slår fast att nationell lagstiftning har företräde framför den informella rätten, men i praktiken tillämpas båda systemen parallellt. Ett exempel är att en efterlevande makas äganderätt till den avlidnes egendom åsidosätts av makens släkt vid brist på testamente, trots hennes lagenliga rätt att arva. Månggifte tillåts enligt informell rätt hos vissa etniska grupper.

I parlamentet sitter förhållandevis få kvinnliga ledamöter. Bidragande orsaker kan vara en rädsla för de våldsamheter som kampanjarbetet har inneburit på senare år, avsaknad av resurser för att bedriva kampanjarbete, politiska partier som inte prioriterar kvinnliga politiker samt utbildningskravet för parlamentsledamöter.

Det finns en politisk vilja att arbeta med jämställdhet. Några exempel är tillsättningen av en kvinnlig vicepresident och kvinnliga domare samt inrättandet av ett jämställdhetsministerium. Man har introducerat sex så kallade användarvänliga domstolar (*fast track courts*) för att mer effektivt hantera ärenden som rör könsbaserat våld. Traditionella ledare på landsbygden har engagerats och program inrättats för att till exempel behålla flickor i skolan, underlätta flickors återgång till skolan efter graviditet och förhindra barnäktenskap. Den sjunde nationella utvecklingsplanen för 2017–2021 inkluderar jämställdhetsperspektiv i alla kategorier. En jämställdhetslag från 2015 syftar till att införliva åtaganden i FN:s kvinnokonvention i nationell lagstiftning. Jämställdhetslagen har dock ännu inte införlivats i praktiken. Den jämlikhets- och jämställdhetskommision som skulle ha införlivat lagen har heller ännu inte etablerats. Zambia kvarstod på samma placering (144 av 189 länder) i UNDP:s jämställdhetsindex under 2017–2018.

Det könsbaserade våldet, främst mot kvinnor, är omfattande. Det totala antalet anmälningar av könsbaserat våld 2018 var 22 073, vilket var en ökning med cirka 4 000 anmälningar jämfört med 2015. En del av ökningen kan sannolikt förklaras med ett ökat medvetande om möjligheten att rapportera till myndigheterna.

Barnets rättigheter

Barnets rättigheter är inskrivna i konstitutionen och en rad lagar till skydd för barns rättigheter har antagits. Stora brister råder dock när det gäller att genomföra lagarna i praktiken. Enligt zambisk lag får barn mellan 13 och 15 år ägna sig åt så kallat lätt arbete, men många barn används även för hårdare arbete. Följden är att skolgång och hälsa påverkas negativt. Ett allvarligt hot mot barnets rättigheter är den vanliga förekomsten av aga, misshandel och sexuellt utnyttjande, inom såväl offentliga institutioner som inom familjen. Ett annat generellt problem är

den bristande folkbokföringen, vilken bland annat medför svårigheter att mäta barnadödligheten eller minska antalet barnäktenskap.

Barnäktenskap drabbar många flickor i Zambia, som har en av de högsta andelen barnäktenskap i världen. 31 procent av alla flickor beräknas vara gifta innan de fyllt 18 år. Enligt äktenskapslagen från 1964 är vigselåldern lagstadgad till 21 år eller 16–21 år med föräldrars tillåtelse. Inom det informella rättssystemet saknas dock åldersgräns; enligt en oskriven regel får flickor giftas bort så snart de nått puberteten och börjat få mens, i vissa fall så unga som nio-tio år. Det finns en politisk vilja att förhindra barnäktenskap. Regeringen har bland annat antagit en nationell strategi för åren 2016–2020 för att sätta stopp för barnäktenskap.

Zambia har antagit en lag i syfte att bekämpa handel med barn, men handeln med barn fortsätter, bland annat för prostitution. Antalet gatubarn uppges vara cirka 20 000–30 000, främst i de större städerna.

Rättigheter för personer som tillhör nationella, etniska, språkliga och religiösa minoriteter samt urfolk

Zambia är ett multietniskt land med cirka 70 olika etniska grupper. Engelska och sju andra språk är officiella språk. Den politiska debatten innehåller påståenden om att vissa befolkningsgrupper skulle gynnas av staten, särskilt den grupp som presidenten eller andra höga beslutsfattare tillhör. Det är dock svårt att påvisa några systematiska skillnader.

Hbtq-personers åtnjutande av mänskliga rättigheter

Det finns ingen lag som skyddar hbtq-personer mot diskriminering. Samkönade sexuella handlingar är straffbara för både män och kvinnor med fängelse från 15 år till livstid. Konstitutionen förbjuder implicit samkönade äktenskap. Hotet om tillämpning av grundlagen gör hbtq-personer mycket sårbara och mindre benägna att anmäla övergrepp. Det råder en allmän uppfattning om att homosexualitet strider mot såväl Zambias kulturtraditioner som mot naturen och mot kristendomen. Hbtq-personer utsätts för diskriminering, hot och misshandel, inom och utanför hemmet, samtidigt som de tvingas till tystnad av rädsla för åtal. Många hbtq-personer anser sig tvungna att undertrycka sin sexuella läggning och könsidentitet.

Homofobiska attacker förekommer och är ofta brutala och innefattar fysiskt och sexuellt våld. Kvinnor i samkönade relationer riskerar att utsättas för vad som kallas korrigerande våldtäkter i syfte att påverka deras sexuella läggning. Överlag tenderar våld och hot mot hbtq-personer passera utan åtgärd av landets tillsynsmyndigheter. Ett par rättsfall väckte uppmärksamhet under 2018. Dels skedde gripandena på oklara grunder, dels utsattes personerna i fråga för förnedrande behandling i form av analundersökningar innan de dömdes till långa fängelsestraff.

De få hbtq-organisationer som finns är små och har begränsade möjligheter att bedriva sitt arbete. Dessa får inte registrera sig för den verksamhet som de vill bedriva, eftersom lagen förbjuder sexuell umgänge mellan samkönade personer. Zambias nationella hiv- och aids-strategi för 2017–2021 erkänner män som har sex med män och transpersoner som en grupp som ska få tillgång till hälsotjänster. En klinik särskilt för män som har sex med män har öppnats i huvudstaden Lusaka och inga rapporter tyder på att trakasserier eller hot har förekommit mot besökare.

Flyktingars och migranters rättigheter

Flyktingar har möjlighet att söka asyl i Zambia. Ny lagstiftning från 2017 har stärkt flyktingars rättigheter i viss mån, exempelvis när det gäller rätten till arbete och rättsskydd. Landet har reservationer gentemot flyktingars rätt till arbete, utbildning, rörelsefrihet och avseende resehandlingar. Zambia har skrivit under FN:s flyktingkommissaries (UNHCR) ramverk om flyktingmottagande och har bland annat introducerat en ny typ av flyktingbosättningar i enlighet med UNHCR:s rekommendationer. Regeringen har lovat genomföra en rad förbättringar för flyktingarnas situation och man avser utarbeta en handlingsplan.

Zambia har under lång tid tagit emot flyktingar från närliggande konfliktdrabbade länder. På senare tid kommer det flyktingar främst från Demokratiska republiken Kongo (DRK), och ett mindre antal från Rwanda, Burundi och Somalia. Det stora inflödet av flyktingar från DRK under de senaste två åren ledde till en flyktingkris i norra Zambia. UNHCR uppskattar antalet kongolesiska flyktingar i Zambia till att ha varit cirka 76 000 i slutet av 2018. UNHCR vittnar om stora utmaningar i

de tre flyktinglägren när det gäller utbildning, hälsovård, vatten och sanitet, samt förekomst av könsbaserat våld.

Rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Rättigheter för personer med funktionsnedsättning fastställs i nationell lagstiftning, men dessa är i praktiken generellt inskränkta. En myndighet för att omhänderta rättigheterna för personer med funktionsnedsättning har upprättats, men med begränsade möjligheter att arbeta med sitt uppdrag, inte minst på grund av resursbrist. FN:s specialrapportör för rättigheter för personer med funktionsnedsättning noterade vid sitt besök (2016) att politiskt engagemang förvisso finns men att verkställandet av lagar och strategier brister samt att det fortsatt finns diskriminerande lagar, såsom strafflagstiftningen.

Ingen större förbättring kan skönjas sedan specialrapportörens besök. En ny lag gällande psykisk hälsa antogs förvisso år 2019, men stigmatisering, lokal kultur och sedvänjor samt missuppfattningar leder fortsatt till att barn och vuxna med funktionsnedsättning inte sällan göms undan av sina familjer, att personer med albinism lever i rädsla för att bli dödade eller stympade för deras kroppsdelars skull, och att kvinnor och flickor med funktionsnedsättning löper en förhöjd risk att utsättas för sexuellt och könsbaserat våld i tron om att hiv och aids därigenom kan botas. Få offentliga inrättningar kan erbjuda den tillgänglighet som lagen föreskriver. Personer med funktionsnedsättning utsätts för tydlig diskriminering vid till exempel anställning och utbildning. Det finns få skolor tillgängliga för barn med funktionsnedsättning, och få barn får det stöd de behöver.

VII. EXEMPEL PÅ SVENSKT OCH INTERNATIONELLT ARBETE RÖRANDE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER, DEMOKRATI OCH RÄTTSSSTATENS PRINCIPER I ZAMBIA

Regeringens demokratisatsning, som går ut på att Sverige i alla sammanhang ska stå upp för demokratiska principer, arbeta för att stärka demokratin och uttrycka kritik när den brister, genomförs också i Zambia. Sverige har ett omfattande utvecklingssamarbete med Zambia. Under 2018 antogs en ny strategi för det bilaterala utvecklingssamarbetet som gäller fram till 2022 med totalt 2250 miljoner kronor. Det svenska

stödet ska bidra till minskad ojämlikhet och stärkt motståndskraft, ökad respekt för de mänskliga rättigheterna, demokrati och rättsstatens principer, samt en hållbar och inkluderande ekonomisk utveckling.

Civilsamhället stöds genom lokala organisationer och via internationella organisationer såsom *Action Aid*, *Diakonia* och *Transparency International*. Biståndet stärker även kvinnors ekonomiska egenmakt, medias oberoende roll samt ansvarutkrävande på olika nivåer. Samarbete sker också med statliga aktörer för att stärka deras ansvarstagande och samverkan med andra aktörer i samhället. I några fall deltar svenska statliga aktörer i arbetet med att stärka den zambiska statsförvaltningen.

EU ger hög prioritet åt arbetet med att främja respekten för de mänskliga rättigheterna, både politiskt och inom utvecklingssamarbetet. Utvecklingen beträffande yttrandefrihet, medias ställning respektive församlingsfrihet har tagits upp i gemensamma uppvaktningar och uttalanden. Hbtq-personers åtnjutande av de mänskliga rättigheterna, liksom dödsstraffet, har uppmärksammats. EU leder årligen en politisk dialog med Zambia tillsammans med medlemsstaterna om bland annat respekten för de mänskliga rättigheterna i landet. FN har en bred närvaro genom ett tiotal organ på plats, samt ytterligare ett tiotal som är verksamma utan permanent närvaro. Särskilda arbetsgrupper finns som arbetar med stöd till demokratisk samhällsstyrning, rättsväsendet, medborgerligt deltagande och mediefrågor.

I senaste granskningen av Zambia i FN:s universella granskningsmekanism (UPR) i november 2017 noterades Sveriges rekommendationer om avskaffande av dödsstraffet, avkriminalisering av samkönade sexuella handlingar, samt att säkerställa skyddet för yttrande-, mötes-, och föreningsfriheterna.

VIII. RATIFICERING AV CENTRALA KONVENTIONER OM MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (*International Covenant on Civil and Political Rights*, ICCPR) och det fakultativa protokollet om enskild klagorätt ratificerades år 1984. Zambia

är inte part till det fakultativa protokollet om avskaffandet av dödsstraffet.

Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, ICESCR) ratificerades år 1984. Zambia är inte part till det fakultativa protokollet om enskild klagorätt.

Internationella konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering (*International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, ICERD) ratificerades år 1972.

Konventionen om avskaffandet av all slags diskriminering mot kvinnor (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, CEDAW) ratificerades år 1985. Zambia är inte part till det fakultativa protokollet om enskild klagorätt.

Konventionen mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, (*Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, CAT) ratificerades år 1988. Det fakultativa protokollet om förebyggande av tortyr undertecknades år 2010 men har inte ratificerats.

Konventionen om barnets rättigheter, (*Convention on the Rights of the Child*, CRC) ratificerades år 1991. Det fakultativa protokollet om indragning av barn i väpnade konflikter och det fakultativa protokollet om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi undertecknades år 2008 men har inte ratificerats.

Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (*Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, CRPD) ratificerades år 2010.

Internationella konventionen till skydd för alla människor mot påtvingade försvinnanden (*International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*, ICED) ratificerades år 2011.

1951 års konvention angående flyktingars rättsliga ställning (*Convention Relating to the Status of Refugees, 1951 Refugee Convention*) och det tillhörande protokollet ratificerades år 1969.

Romstadgan för Internationella brottmålsdomstolen (*Rome Statute of the International Criminal Court*) ratificerades år 2002.

Regionala instrument

Afrikanska stadgan om mänskliga och folkens rättigheter (*African Charter on Human and Peoples Rights, ACHPR*), ratificerades år 1984. Tilläggsprotokollet om kvinnors rättigheter ratificerades år 2006.

Afrikanska stadgan om barnens rättigheter och välfärd (*African Charter on the Rights and Welfare of the Child, ACRWC*) ratificerades 2008.